

Gerold László

„Igen – kedves szomszédok! él / még Bánk, Atyánk...”

Orosz Lászlónak születésnapra, megkésített könyv-ismertető helyett

Számomra a címbe emelt idézet, amely Katona József drámájának harmadik szakaszában szinte visszhangként hangzik el Tiborc szájából azt követően, hogy őt Bánk Melindáért küldi: „*menj, menj; keresd fel Asszonyomat, 's ha meg- / találtad, úgy jőjj, 's vára-kozz reám. / Haza megyetek! – ott megmondhatod, hogy él / még Bánk!*” – jelképes olvasattal bír. Utal arra, hogy a mű (is) él, amit a vele való foglalkozás irodalmárok és színházi emberek részéről egyaránt bizonyít. Irodalmi vonatkozásban elég talán megemlíteni Bíró Ferenc Katona-monográfiáját (Balassi Kiadó, Budapest, 2002), színházi tekintetben pedig a Nemzeti Színház múlt évi *Bánk bán – junior* című előadását. S ezenközben semmiképpen sem elhanyagolható, hogy direkt, illetve indirekt formában mindkettő előzménye Orosz László több mint tíz évvel ezelőtt megjelent, *A Bánk bán értelmezéseinek története* (Nova Krónika Kiadó, Budapest, 1999) című könyve. Ennek bizonyítására talán elegendő felemlíteni, hogy az életmű monografikus feldolgozásainak szép sorában Bíró Ferenc könyvének névmutatójában szám szerint a harmadik legtöbb hivatkozás Orosz Lászlóra utal. Míg színházi vonatkozásban pedig arra lehet hivatkozni, hogy a Nemzeti Színház előadása annak az örök színházi szándéknak a legújabb megnyilvánulása, amit Orosz László könyve példáz, miszerint a Katona-dramát felfedező, életben tartó, majd hamvaiból életre hívó színház kezdettől fogva, de kivált Hevesi Sándor 1928. évi, botrányt kavart színreállítási szándéka óta sokszor nekiveselkedett igazolni a mű életrevalóságát. Ennek a szándéknak legújabb esete az Alföldi Róbert rendezte produkció, amely a színház kritikusa, Tompa Andrea szerint azzal tanúsítja a *Bánk bán* néven ismert mű, sokak szerint legnagyobb történelmi tragédiánk, vitalitását, hogy „*nem XIII. századi vagy Katona korabeli történetet mond el, nem utal semmiféle konkrét korra, saját közös jelenünkön kívül*”. Hogy „*itt »a« dráma*” az „*egyres ember életének tönkretétele*”, ami a jelenetek „*a szerelem széthullása, a félreértések, emberi gőgök és vakságok pusztító hatása*”-ként bomlik ki az előadásban. „*Olyan emberi kapcsolatokat látunk, ahol élő viszony van, érintés, kétségbeesés, és végül gyilkos szorítás. Az est végső soron egy szerelem történetét meséli el, azt a nyomorúságot, ahogy a hatalom közelében a virágzó emberi kapcsolatok felfalják önmagukat.*”

És miről szól Katona drámája, ha nem pont erről, a hatalom által tönkretett egyéni sorsokról?

*

Nem valószínű, hogy ez az előadás megnyerné a kiváló Katona-szakértő Orosz László tetszését, de azt talán ő sem vitathatná el, hogy pont az történik, amiről könyve szól: a *Bánk bán* című dráma iránt megnyilvánuló irodalmi és színházi érdeklődés állandóságáról, ami végső soron azt tanúsítja, hogy a *Bánk bán* nagy mű, hangozzék el róla bármiféle elutasító

vélemény is, mint ahogy majd két évszázadnyi időben ez többször is megtörtént. De hogy korokat, értelmezéseket túlélő remekmű, azt Orosz László egész életművével félreérteltetlenné tette.

*

A Kecskeméthez és Kecskemét által a magyar irodalomtörténethez kötődő Orosz László életműve két nagy költőopus szolgáltatásban alakult évtizedek óta. Érdeklődése a niklai remetének nevezett Berzsenyi Dánielhez kötődik, de főleg Katona Józsefhez, a mindig és mindenhol magát magányosnak érző kecskeméti drámaíró-fiskálishoz, akihez irigylésre méltó tudós következetességgel ragaszkodott, s aki életműve egyik legalaposabb és legjobb tolmácsát kapta benne. Tanulmányok, köztük a *Bánk bán* nemzeti színházi előadásainak szövege két nekifutásban (1845–1867, 1868–1929), kismonográfia (1974) és a mindennél értékesebb *Bánk bán* kritikai kiadás (1983), ennek a kutatói, értelmezői opusnak a magaslati pontjai. S legutóbb a nagy mű értelmezéstörténetének áttekintése irodalmi és színházi vonatkozásban.

És itt álljunk is meg egy szusszanásnyi pillanatra!

Irodalom és színház együtt. Amennyire természetes, magától értetődő, ha drámáról, drámatörténetről van szó, annyira rendhagyó is a gyakorlat szempontjából. A magyar irodalomtörténet valahogy nem szereti a színházat, bizalmatlan iránta, féltékeny rá, talán mert sokkal lazábban, olykor már-már felelőtlenül tud/mer viszonyulni a drámához, mint kizárólag a szöveggel bajmólódó irodalomtudomány. Amiben kétségtelenül van némi igazság, ugyanakkor pedig a színházi olvasat, és az ennek nyomán létrehozott előadás, az irodalomtól eltérő jellege folytán, olyan mozzanatokot lát meg, összefüggéseket fedez fel, kénytelen tudomásul venni, amire a drámaolvasó tudós talán nem is gondolna. Orosz László könyve kandidátusi téziseit tartalmazó kiadvány a címéhez illően, úgy mutatja meg Katona *Bánk bán*jához vezető *utakat*, hogy – ha csak mód van rá – az irodalmi és a színházi olvasatokat egyaránt feltárja. És nem csak azért, mert a „*Színház és irodalomtörténet Bánk bán-képe kezdettől fogva nem egyezett, azóta sem igen találkozott, sőt, az utóbbi években még távolodott is egymástól*”, mi több, „*gyakran vitatkozik is egymással a színházi és az irodalomtörténeti megközelítés*”, ahogy a kötet Bevezetésének már első bekezdésében fontosnak tartja hangsúlyozni a szerző. Ez az izgalmas, két szálon futó értelmezési, kisajátítási folyamat rajzolódik ki pontosan Orosz László áttekintéséből, jóllehet az is nyilvánvaló, hogy ez a szemle vázlatos – alkalmasint terjedelmi korlátok miatt; a minimális kísérő apparátust is nélkülöző kötet névjegyzékkel együtt mindössze 138 oldal! –, látható, hogy igencsak szelektív, hogy a szerzőnek sokkal több mondandója lenne bármelyik fejezet esetében. De így is bizonyítja azt az irodalomtörténet-írás mestere előtti tisztelgés boldogító, ám megkerülhetetlen kiszolgáltatottságot, hogy a kor mindig erősebb, mint a mű, hogy minden kor a maga képére kívánja formálni a számára fontos műveket, ami egyszerre gazdagít(hat)ja az értelmezés tartományát és újabb kérdéseket vet(het) fel, ellentmondásokat old(hat) fel, s ugyanakkor újabb ellentmondásokat is szül(het).

*

Az, hogy könyve mottójául Orosz László Horváth János sorait választja – miszerint „...*mennél többször olvasta el az ember [Katona művét], annál kevésbé lesz bátorsága kifogásolni benne valamit, annál megszegyenültebben állapítja meg korábbi megfigyelései könnyelműségét, annál inkább meggyőződik róla, hogy sohasem neki, hanem mindig Katonának van igaza...*” –, az nemcsak a magyar irodalomtörténet-írás mestere előtti tisztelgés (evidencia: nincs huszadik századi magyar irodalomtörténész, aki ne Horváth János köpenye alól bújt volna ki!), az is, hanem a tárgyalt téma iránti felelősség vállalása és igazolása is.

A *Bánk bán* értelmezéstörténetét huszonöt fejezetre tagolt munka időrendet követve mutatja be a dráma drámáját a kolozsvári pályázattól, Bárány Boldizsár *Rostájától* és az első cenzori beavatkozástól, amely a mű kiadását engedélyezte, az előadást viszont megtiltotta, a *Bánk bán*-irodalom két legújabb kötetéig, Sándor Iván (1993) és Lehota János (1997) könyvéig, illetve a törzsanyaghoz afféle függelékként illeszkedő, *Eljut-e a közönséghez?* címet viselő, a dráma színházi, tévé- és rádió-előadásait s tankönyvi, oktatási feldolgozásait átfutó fejezettel bezáróan: rendre példás filologizálással és csodálatos tömörítőkézséggel készült. Tanítani lehetne, ahogy néhány mondatba sűríti egész kötetek, köztük saját kis-monográfiájának vagy nagyobb tanulmányok lényeges mondanóját.

A kényszer erényt szül, mondhatnánk egyszerre dicsérve és sajnálkozva is, amikor a dráma történetének olyan fontos és érdekes stációiról esik mindössze néhány lapon, sőt néhány sorban szó, mint a mű politikumának időszerűségét felfedező „Fiatal Magyarország” értelmezése, a Bach-korszak cenzúrázása, a *Bánk bán* tragikumának magyarázatai, a Hevesi-féle átírási szándék, az Illyés által történt „átigazítás”-ként elhíresült vállalkozás, illetve olyan színrevitelek, amelyek lényegesen befolyásol(hat)ták, bővítették (volna) a dráma gócpontjainak (pl. ötödik felvonás), problémás részleteinek (Gertrudis bűnössége/ártatlansága, erkölcs és érzelem összefüggése stb.) értelmezését. Nem szólva arról a kérdéstről, ami az előadások címszerepét játszó színészek számára volt s maradt eldöntetlen, lehet-e Bánk Petur-szerű romantikus hős, vagy összetettebb, akiben egyszerre küzd bátorság és kétkedés, cselekvőkészség és bizonytalanság, határozottság és félelem. S itt nem hagyható említés nélkül az sem, hogy a kötet szinte teljes egészében mellőzi a dráma magyar és nem magyar nyelvű külföldi előadásait, illetve műértelmezéseit. Sajnos.

Ahogy sajnáljuk, hogy a vázlatos áttekintés nem nyújtott alkalmat fontos dramaturgiai és tartalmi kérdések teljesebb bemutatására, úgy megnyugtató, hogy Orosz László olykor kevésbé közismert mozzanatokot sem mellőz. Semmiképpen sem anekdotikus epizódokra gondolok, hanem olyan „apróságokra”, mint Gyurmán Adolf cikke az *Életképekben* vagy Rakodczay Pál értelmezés szempontjából fontos, de eddig elhanyagolt kis könyvére való hivatkozás. Van arra is példa a kötetben, hogy olykor sikerült kijátszani az értelmezéstörténet vázlatosságát. Ilyen Arany János „strukturalista” elemzését, Gyulai Pál akadémiai székfoglalóját és monográfiáját, a marxista értelmezést, Sótér István, Pándi Pál és Sándor Iván munkáit tárgyaló fejezet, melyeket Orosz László a Katona-drámát magyarázó művek között a legfontosabbnak tart.

*

A *Bánk bán*mal foglalkozó irodalomtörténeti elemzések és a drámát színpadra állító rendezői vállalkozások sora nem fejeződött be, a mű tovább él az irodalom és a színház világában egyaránt, ahhoz nem férhet kétség, ahogyan ahhoz sem, hogy Orosz László életművé izmosodó tudós érdeklődése, amely erénye, hogy nem akar igazságot szolgáltatni egyetlen értelmezésnek sem, mindig megkerülhetetlen tájékozódási pont lesz azok számára, akik irodalmunk nem véletlenül kultikus drámáját választják vizsgálódásuk, illetve előadásuk tárgyává.